

УДК 340.1

О. С. ПІНСЬКА,*ад'юнкт**Харківського національного університету внутрішніх справ***ДЕФОРМАЦІЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ТА ЇЇ КЛАСИФІКАЦІЯ**

Розглянуто поняття деформації правової свідомості та форми її прояву. Розкрито особливості кожного виду деформації правової свідомості та їх негативний вплив на окремих громадян і суспільство в цілому.

На сьогодні Україна стоїть на шляху становлення демократичної та правової країни, де головними принципами є верховенство права, повага до честі та гідності населення, дотримання прав та свобод людини та громадянина. Проте в Україні і досі спостерігається політична та економічна криза, відбуваються різні конфлікти у цих сферах, що призводить до деформації правосвідомості населення нашої держави. Люди очікують від держави розуміння, поваги, захисту. Вони прагнуть мати удосконалене законодавство, яке могло б вирішити більшість їх проблем.

Деформація правової свідомості стала дуже гострою проблемою, тому що наше суспільство практично поділилося на три категорії. До першої належать особи, які взагалі не довіряють законодавству, державним органам влади. На їх думку, нормативно-правові акти не мають жодного значення та не мають ніякої юридичної сили. Така категорія осіб не вважає за потрібне ознайомлюватися з ними та використовувати у своєму щоденному житті. Друга частина населення – це особи, які перевищують значення законів, ставлять їх понад усе. Вони не мають власної думки і вважають, що всі їх проблеми можливо вирішити лише за допомогою права. І остання група нашого суспільства – це люди, які байдуже ставляться до права, до законодавства країни. Їм усе одно, які зміни відбуваються в суспільстві та державі, як функціонують органи державної влади, які закони приймаються, для них головне – щоб у їх сім'ї був порядок.

Дослідженням цієї проблеми займалися такі видатні науковці: В. М. Коробка, В. В. Пашутін, П. П. Баранов, В. Л. Васильєв, С. С. Сливка, В. І. Темченко, В. М. Столовський, Н. Я. Соколов, О. В. Землянська, П. М. Рабинович, В. В. Копейчиков, С. С. Алексєєв, Г. Х. Єфремова, А. Р. Ратинов, В. С. Бабкін, О. Ф. Скаун, О. В. Аграновська, В. П. Сальников, С. Р. Станік тощо.

Дана стаття має на меті висвітлити теоретичні питання щодо загального поняття правової

свідомості; визначити сутність деформації правової свідомості та розглянути види її деформації, а саме правовий нігілізм, правовий інфантилізм, правову демагогію, правовий ідеалізм, правовий дилетантизм та «переродження» правосвідомості; надати конкретні визначення зазначення понять та обґрунтувати важливість подолання деформації правової свідомості.

У наш час боротьба з деформацією правосвідомості повинна бути пріоритетним напрямком діяльності державних органів та посадових осіб, тому що населення з деформованою правосвідомістю не зможе створити демократичне суспільство, до якого ми так давно прагнемо.

Деформація правової свідомості є антиподом правової культури. Багато уваги приділялося та приділяється дослідженню цього явища, тому що необхідно робити все можливе, щоб подолати його і підвищити рівень культури та свідомості нашого суспільства.

Існує декілька визначень деформації правової свідомості, проте всі вони дуже схожі між собою. Наприклад, Л. В. Смирнов вважає, що деформація правосвідомості – це дефекти, викривлення правосвідомості, які надають їй негативну, антисоціальну спрямованість [1, с. 270]. На думку А. М. Шульги, деформація правосвідомості – це вкрай неадекватне ставлення (негативне, позитивне) людей до права як до соціальної цінності [2, с. 253]. Ю. А. Ведерніков визначає деформацію правосвідомості як її перекручування, «руйнування» позитивних ідей, установок, почуттів та переконань [3, с. 203].

Існує декілька різновидів деформацій правової свідомості. Основними видами деформації правової свідомості, на думку А. М. Шульги, є правовий нігілізм та правовий ідеалізм [2, с. 253].

Н. Н. Крестовська виділяє такі види деформації правосвідомості: 1) правовий нігілізм; 2) правовий ідеалізм; 3) правовий інфантилізм; 4) правова демагогія; 5) правовий дилетантизм [4, с. 337].

Ю. А. Ведерніков пропонує таку класифікацію деформації правової свідомості: 1) правовий

інфантилізм; 2) правовий дилетантизм; 3) правовий ідеалізм; 4) правовий нігілізм.

Л. В. Смирнов подає найширшу класифікацію деформації правосвідомості. Він стверджує, що основними видами деформації правосвідомості є: 1) правовий ідеалізм (фетишизм); 2) правовий інфантилізм; 3) правовий дилетантизм; 4) правовий нігілізм; 5) «переродження» правосвідомості»; 6) правова демагогія [1, с. 270].

Правовий інфантилізм – це несформованість, недостатній рівень правових знань при особистій впевненості у власній високій професійній юридичній підготовці [3, с. 203]. Його розглядають як відносно м'яку за наслідками форма деформації правової свідомості. Найбільшого поширення, на думку М. В. Цвіка, правовий інфантилізм набуває серед працівників правоохоронних та інших правозастосовчих органів, які не здобули фундаментальної юридичної освіти [5, с. 545].

Працівники правоохоронних органів, у яких присутній правовий інфантилізм, можуть неадекватно сприймати завдання, покладені на них, та прийняти неправильні рішення, які можуть завдати шкоди особам, стосовно яких прийняті дані рішення. Вони переоцінюють свої здібності, впевнені у своєму надзвичайно високому рівні професійної підготовки і вважають себе більш розумними, ніж вони є насправді. Для вирішення цієї проблеми таким особам необхідно довести, що вони насправді мають недостатньо правових знань і їх рівень правової свідомості потребує підвищення, наприклад, шляхом отримання юридичної освіти.

Поряд із правовим інфантилізмом існує правовий дилетантизм [4, с. 338]. Правовий дилетантизм означає вільне поводження із законом (поверхове або неадекватне тлумачення правових норм, відсутність системного підходу при їх оцінюванні тощо) або оцінку юридичної ситуації, що в цілому зумовлено легковажним ставленням до права. Особливої небезпеки ця форма може набути в разі тиражування таких підходів через засоби масової інформації (наприклад, усупереч дії презумпції невинуватості твердження про визнання особи винною у вчиненні злочину до судового рішення) [5, с. 545–546].

Правова демагогія також є одним із видів деформації правової свідомості. Під правовою демагогією Л. В. Смирнов розуміє особливий вид соціальної демагогії, яка передбачає суспільно небезпечний, умисний, зовнішній ефектний вплив окремої людини (суспільних об'єднань) на почуття, знання, дії людей за допомогою формування у них неправдивого, ви-

кривленого уявлення про правову дійсність для досягнення власних корисливих цілей, які зазвичай прикриваються мотивами забезпечення інтересів населення та держави [1, с. 271]. Небезпечність правової демагогії полягає в тому, що особа, яка на неї орієнтується, припускає наявність певної цінності права, усвідомлює існування довіри до права з боку інших і саме тому використовує його для досягнення власних корисливих інтересів, прикриваючи свої наміри розмовами про суспільне благо. Найбільшого поширення така форма деформації правосвідомості набуває під час проведення виборів або референдумів і супроводжується використанням широких можливостей засобів масової інформації та реклами впливати на суспільну думку («чорний піар») [5, с. 546].

Суб'єктами правової демагогії можуть бути окремі особи або їх організації (об'єднання), які беруть участь у політико-юридичній діяльності. Коло суб'єктів правової демагогії практично необмежена. Правовим демагогом може будь-який громадянин або іноземець, будь-який державний орган чи будь-яке суспільне об'єднання. Від вагомості суб'єкта правової демагогії, предмета демагогічної дії, місця демагогічного виступу безпосередньо залежить результат – масштабність впливу та соціальна небезпека.

Правова демагогія завжди має політично, юридично та морально корисливу мету. Ця мета може бути як особистою, так і колективною. Для досягнення цієї мети використовують особливий засіб – довіру та схвалення народу, впливових об'єднань громадян та особливо виборців.

Предметом правової демагогії є лише юридичне явище. Загалом будь-який юридичний феномен, будь-який прояв юридичного життя може стати об'єктом правової демагогії.

Правова демагогія має особливі форми прояву. До основних форм офіційного та неофіційного прояву правової демагогії, наприклад, можна віднести наступні варіанти поведінки:

- вимога прийняти закон (або інший правовий акт) про предмет, який не може бути об'єктом юридичної регуляції;
- пропозиція відмінити науково обґрунтований та ефективний закон, який для окремої частини населення є некорисним, проте в цілому він необхідний для держави та світової спільноти;
- емоційна, необґрунтована критика конституції та інших законів держави; пропозиції щодо необхідності «співпраці» держави та мафії;
- обвинувачення відомого діяча, посадової особи чи впливової організації у скоєнні тяжкого злочину за відсутності реальних доказів.

Таким чином, правова демагогія заподіює соціальну шкоду і тому є суспільно небезпечною. Вона може дестабілізувати існуючий політичний та правовий порядок [6, с. 315–316].

Правова демагогія є небезпечною за своїм масштабом, тому що, на відміну від правового інфантілізму, вона може тиснути не на одну особу, а на певну кількість осіб. Правова демагогія може змінити уявлення людей про певні явища, закони, змусити їх осмислювати свої дії інакше.

«Переродження» правосвідомості – це крайній ступінь викривлення правосвідомості, який включає злочинний умисел [1, с. 270]. На нашу думку, цей різновид деформації правової свідомості характерний для осіб, які вже вчинили злочин, а також для «потенційних» злочинців. Це один із найнебезпечніших видів деформації правосвідомості, тому що в людини з «переродженою» правосвідомістю існує своє – неправильне – уявлення про право, правові знання, правову поведінку тощо, і вчиняти свої дії вона буде під безпосереднім керівництвом своєї свідомості та власної перекрученої думки. Особа може вчиняти умисні тяжкі кримінальні злочини з корисливих та жорстоких мотивів.

Не можна не погодитися з М. В. Цвіком, що найнебезпечнішими видами «переродження» правосвідомості є ті, наслідками яких є організована злочинність та корупція, що завдають значної шкоди процесу реалізації принципів верховенства права, недоторканності основних прав і свобод людини, становлення демократичної, правової держави, підвищення рівня правової культури особистості й суспільства в цілому [5, с. 548].

Як вважає більшість науковців, найпоширенішими формами деформації правової свідомості є правовий ідеалізм та правовий нігілізм.

Правовий ідеалізм відображає неадекватне ставлення до права, що передбачає перевищення його ролі у вирішенні суспільних проблем. Він виявляється у надмірних сподіваннях на те, що лише шляхом прийняття певного закону можна вирішити всі проблеми; при цьому не враховуються реальні передумови реалізації законів [7, с. 199].

Н. Н. Крестовська під правовим ідеалізмом розуміє фетишизацію права, перебільшення реальних можливостей його впливу на долю особи та суспільства в цілому. Суспільство, в якому існує правовий ідеалізм, переконане в тому, що справедливі та розумні закони здатні вирішити всі проблеми людства. Очікування дива від прийнятого закону дуже швидко пере-

творюється на розчарування внаслідок того, що закон не діє або діє зовсім не так, як вони мріяли [4, с. 337].

А. М. Шульга дає визначення правового ідеалізму та виділяє причини його виникнення. Правовий ідеалізм – це ставлення людей до права, яке має свій прояв у переоцінці можливостей його впливу на життєдіяльність країни. Правовий ідеалізм – це віра в дивовижну силу права. Правовий ідеалізм передбачає неадекватність (викривлення) юридичного мислення, його ірреальність, надання праву нерéalних можливостей впливу на життєдіяльність суспільства.

Основні передумови виникнення правового ідеалізму:

1) соціально-політичні – необхідність змін у країні, їх соціальне очікування та політичний курс держави на прогресивне оновлення суспільних відносин породжують ейфорію, «романтизм» соціальних настроїв в умовах перехідного (реформаторського, революційного) стану суспільства;

2) соціально-психологічні (наприклад традиційна ознака слов'янської ментальності – віра в «доброго царя», в «залізну руку» і, звичайно, в «добрий та сильний закон»).

3) некоректність юридичного (нормотворчого) мислення:

– нерозуміння характеру зв'язку закону та суспільних відносин. Законодавець не «вигадує» закони, зміст останніх засновується на об'єктивно існуючих відносинах, закон – це тільки форма (юридична форма) реальних відносин (наприклад сімейне законодавство виникає як наслідок появи сімейних відносин, а не навпаки);

– нерозуміння характеру зв'язку права (закону) з економікою та культурою суспільства. Наприклад, прийняття рішення про підвищення розміру пенсій за відсутності оцінки негативного стану економіки призводить до зростання цін, які «з'їдають» додаток до пенсії);

– нерозуміння недопустимості підміни у змісті закону інтелектуального аспекту вольовим;

– нерозуміння різноманіття умов дії закону. Закон не може «працювати» без забезпечення його дій економічними, фінансовими, організаційними, політичними, соціальними, культурними та іншими засобами (наприклад, приймається закон про відшкодування громадянам матеріального збитку, спричиненого злочинном, із державного бюджету, але закон про бюджет країни не передбачає його фінансування).

Види правового ідеалізму:

- 1) за суб'єктами:
 - а) правовий ідеалізм населення;
 - б) правовий ідеалізм суб'єктів правотворчості;

2) за змістом – види правового ідеалізму суб'єктів законотворчості:

а) правовий волюнтаризм – віра у можливість прогресивних змін соціального порядку силою виключного вольового рішення, закріпленого в законі;

б) правовий популізм – легковажна обіцянка прийняти та прийняття об'єктивно не виконаного закону (головне – «відрапортувати» населенню, що рішення прийняте) [2, с. 254]. Це один із факторів довіри населення органам державної влади та посадовим особам. Якщо працівники вказаних органів запевняють, що прийнятий закон допоможе у вирішенні проблем, стане знахідкою в подоланні певної ситуації, то народ у це вірить.

Останнім видом деформації правової свідомості є правовий нігілізм, який вважають найбільш небезпечною та найбільш поширеною формою деформації правосвідомості, тому що в сучасних умовах функціонування нашої країни він набуває агресивного, глобального характеру, гальмує процеси демократизації та розвитку нашої держави.

К. Г. Волинка визначає правовий нігілізм як заперечення, ігнорування й негативне ставлення до права, закону та правових форм організації суспільних відносин, прав і свобод інших осіб [7, с. 198]. На думку В. І. Червонюка, правовий нігілізм – це сформоване в суспільній свідомості чи психіці окремої людини негативне ставлення до права, яке виявляється у запереченні його соціальної цінності [8, с. 129].

М. В. Цвік виділяє основні риси сучасного правового нігілізму:

- гордовито-зневажливе, поблажливо-скептичне сприйняття права;
- масове поширення його як серед населення в цілому, так і серед представників державної влади;
- багатоманітність форм прояву – від кримінальних до легальних, від парламентсько-конституційних до мітингово-охлократичних;
- його поєднання з деструктивною критикою і популістською спрямованістю;
- сполучення правового нігілізму з політичним та етичним нігілізмом, що створює деструктивну ситуацію в суспільстві та державі [5, с. 546].

Н. Л. Гранат до основних причин поширення правового нігілізму відносить:

1) історичні корені, які є природним наслідком самодержавства, періоду кріпосного права, який залишив велику кількість осіб прав та свобод, репресивного законодавства, недосконалого правосуддя;

2) теорію та практику розуміння диктатури пролетаріату як влади, не зв'язаної та не обмеженої законами;

3) правову систему, в якій домінували адміністративно-командні методи, таємні підзаконні нормативно-правові акти, а конституції та невелика кількість демократичних законів переважно тільки декларували права і свободи особистості, роль суду та вплив права були незначними;

4) кількісну та якісну корекцію правової системи минулого в перехідний період, кризи законності [9, с. 253].

Правовий нігілізм може проявлятися у двох формах – теоретичній та практичній. Теоретична форма прояву – це думки вчених, філософів, які вважають, що існують більш важливі цінності, ніж право в цілому, а тим більш ніж права окремої особи. Практична форма – це реалізація цих думок, поглядів на практиці (проведення державної політики щодо протиправних дій тощо).

Найпоширенішими формами прояву правового нігілізму є:

- «війна законів», тобто видання суперечливих або таких, що виключають дію один одного, нормативно-правових актів, невідповідність законів конституції, а підзаконних актів – законам;
- неузгодженість дій окремих гілок влади у проведенні правової політики;
- підміна законності політичною, ідеологічною або прагматичною доцільністю;
- свідоме недодержання або невиконання правових приписів органами державної влади, організаціями та громадянами (наприклад ухилення від сплати податків суб'єктами підприємницької діяльності);
- порушення прав і свобод людини і громадянина;
- неповага до правоохоронних органів, протидія їх законним вимогам тощо [5, с. 546–547].

Майже все населення нашої держави має деформовану правову свідомість. Тому необхідно розробляти та впроваджувати заходи щодо боротьби з деформацією правосвідомості населення. До цих заходів можна віднести організацію правового виховання населення, якісну підготовку та перепідготовку юридичних кадрів, отримання якісної освіти тощо. Потрібно

розвивати всі можливі напрямки протистояння створити демократичне розвинене суспільство. деформації правосвідомості, для того щоб

Список використаної літератури

1. Теория государства и права : учеб. пособие : консп. лекций в схемах и определениях / под ред. Л. В. Смирнова. – М. : Книж. мир, 2004. – 309 с.
2. Шульга А. М. Основы теории государства и права : краткое учеб. пособие / А. М. Шульга. – Х. : Прометей-Пресс, 2006. – 208 с.
3. Ведерников Ю. А. Теория держави та права : навч. посіб. / Ю. А. Ведерников, В. С. Грекул. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 224 с.
4. Крестовская Н. Н. Теория государства и права: элементарный курс / Н. Н. Крестовская, Л. Г. Матвеева. – Харьков : Одиссей, 2007. – 384 с.
5. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. М. В. Цвіка. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
6. Теория государства и права : учебник / под ред. В. К. Бабаева. – М. : Юристъ, 2003. – 592 с.
7. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. / К. Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.
8. Червонюк В. И. Теория государства и права : учеб. пособие / В. И. Червонюк. – М. : ИНФРА, 2003. – 256 с.
9. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. – М. : Юристъ, 2000. – 520 с.

Надійшла до редколегії 11.03.2011

ПИНСКАЯ Е. С. ДЕФОРМАЦИЯ ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ И ЕЁ КЛАССИФИКАЦИЯ

Рассмотрено понятие деформации правового сознания и формы её проявления. Раскрыты особенности каждого вида деформации правового сознания и их негативное влияние на отдельных граждан и на общество в целом.

PINSKA O. THE DEFORMATION OF SENSE OF JUSTICE AND ITS CLASSIFICATION

The definition of deformation of sense of justice and forms of it's demonstration are viewed. The peculiarities of each type of deformation of sense of justice and their negative influence on separate person and society as a whole are revealed.